

ПАРТІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ВИБОРАХ

Юрій Древаль

ВИБОРЧІ БЛОКИ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ДЕМОКРАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

*Стаття присвячена аналізу блоків політичних партій як суб'єктів виборчого процесу. На прикладі парламентських виборів доведено, що суто технологічні показники ефективності виборчих блоків значно поступаються принциповим недолікам та негараздам. **Ключові слова:** вибори, виборчий блок, виборчий поріг, демократичне представництво, політична партія.*

*Yuri Dreval. Electoral blocs of political parties and democratic representation: the problems of correlation. The article deals with the analysis of political parties as subject of electoral process. It has been proved on example of parliamentary elections that merely technological indexes of electoral blocs effectiveness are significantly inferior to key drawbacks and amisses. **Keywords:** election, electoral threshold, democratic representation, political party.*

Політичні партії є однією з найбільш універсальних форм політичної організації суспільства, спеціально пристосованими для політичної діяльності в умовах представницької демократії. Доцільність існування політичних партій полягає в реалізації власних завдань, що вимагає участі в політичних виборах та представництва у владних структурах. Проте деякі партії неспроможні самотійно виконати навіть «програму-мінімум», тобто здолати виборчий поріг і потрапити до органу представництва. Насамперед, для подолання виборчого порога не досить впливовими політичними силами і створюються виборчі блоки політичних партій.

На сьогодні питання міжпартійних передвиборчих об'єднань залишається недостатньо дослідженим, що підтверджується, зокрема, відсутністю спеціалізованих робіт із зазначеної проблематики. Деякі аспекти питання досліджуються в руслі проблематики пропорційної виборчої системи, виборчого порога («бар'єра»)

та «втрачених голосів». Зокрема, заслуговують увагу дослідження позитивних якостей та недоліків виборчого порога, адже його підвищення є одним з основних стимулів на користь блокового характеру виборчих перегонів (це напрацювання з відповідної проблематики відомих західних дослідників Дж.Д. Дербишайра та Я. Дербишайра [1], Дж. Сарторі [2], а також українського вченого Д. Лук'янова [3]).

Проблем у дослідженні виборчих блоків залишається більше, аніж позитивних зрушень. Лише в поодиноких працях простежується і взаємозв'язок між кількістю суб'єктів виборчих перегонів та системою демократичного врядування загалом. Як основні підходи до уточнення такого взаємозв'язку слід розглядати напрацювання з теми забезпечення під час виборів дієвого політичного представництва (А. Іванченко, А. Киньов, А. Любарев [4, с. 17]), а також тлумачення виборчого порога як «представницького порога» чи «порога представництва» (Е. Штирбу [5, с. 86]). У руслі дослідження виборчих міжпартійних блоків ще недостатньо опрацьоване й положення «колективної раціональності» у ході виборчого процесу (Е. Маклін, П. Мішу [6, с. 259]) та в разі ймовірного підписання виборчих угод між основними політичними гравцями появи дуалістичного характеру виборчих перегонів («еквілібріум Дюверже» [7]). Недостатньо уваги приділяється й суті виборчих блоків політичних партій, адже при цьому наголос ставиться виключно на «забезпеченні справедливості» та підвищенні прохідного порога. Як виняток з цього правила, необхідно відзначити думки практика українського парламентаризму та вченого Б. Беспалого, який запропонував оцінювати сутність виборчих блоків в історичному контексті [8, с. 54–55]. Не набули належної наукової рефлексії й висловлені ще в 2004 р. пропозиції учасників «круглого столу» за назвою «Політичні партії — провідний чинник розвитку політичної системи в Україні», що «Верховній Раді необхідно приділити увагу вдосконаленню нормативно-правової бази створення і функціонування виборчих блоків та, і це насамперед, сформованих на їхній основі парламентських фракцій» [9, с. 16].

На сьогодні залишається нез'ясованою й позиція Венеціанської комісії стосовно наведеної проблематики. Так, у «Доповіді про участь політичних партій у виборах» (2006 р.) особливо наголошено на тому, що розуміння виборів як одної з головних причин існування політичних партій вимагає аналізу усіх елементів «виборчої гри» [10, с. 265]. Проте «Висновок щодо Закону «Про

вибори народних депутатів України» (2006 р.) не містить будь-яких зауважень щодо зафіксованого в ньому положення про виборчі блоки [10, с. 138–162].

З урахуванням зазначеного стану досліджень потрібно з'ясувати місце виборчих блоків у здійсненні демократичного врядування. Для цього, зокрема, вимагається виконання таких операційних завдань: уточнення позитивних якостей та недоліків блоків у виборчому процесі, визначення взаємозв'язків блоків та стану багатопартійності, а також аналізу такої виборчої практики на прикладі виборів до Верховної Ради України.

Виборчий блок політичних партій (або «міжпартійний виборчий блок», «виборчий блок» чи просто «блок») — це тимчасове єднання декількох політичних партій з метою перемоги на виборах та проходження в представницький орган (як правило, до парламенту).

Практика виборчих блоків поширена у колишніх соціалістичних країнах. Причому, для політичних партій та блоків передбачається різний виборчий поріг. Наприклад, у Польщі до розподілу мандатів у парламенті допускаються політичні партії, списки яких набрали не менше 5% голосів виборців у країні, а для виборчих блоків ця цифра становить 7% [11, с. 127]. У Словаччині для окремих партій цей поріг становить 5%, для блоків з двох або трьох учасників — 7%, із чотирьох — 10% (причому, за певних обставин передбачаються й випадки зниження відповідних показників на 1-2%) [12, с. 266].

До переваг такого єднання передусім належить можливість лідерів недостатньо авторитетних політичних партій перемогти на виборах та бути представленими у владних структурах. Засобом наведеного виборчого прийому, у свою чергу, підтримуються невеликі чи навіть взагалі «карликові» партії. Отже, блоки надають можливість не досить значним суспільним сегментам бути представленими у владі. До того ж, практика виборчих блоків спрощує організацію виборчого процесу (адже, скажімо, організаторам виборчого процесу значно простіше й економніше мати справу з п'ятьма виборчими блоками і представленими в них тридцятьма партіями, аніж з окремими тридцятьма учасниками виборчих перегонів).

Доцільність функціонування таких блоків оптимально узгоджується з принципом «колективної раціональності», дозволяючи витратити його учасникам лише ту частку власних ресурсів, які сумарно з урахуванням потенціалу тимчасових союзників дозво-

ляють претендувати на перемогу (на відміну від політичних партій як окремих суб'єктів виборчих перегонів, які змушені спиратися винятково на власні ресурси та максимально їх використовувати). У свою чергу, намагаються діяти раціонально і виборці, які загалом не схильні даремно витратити власний ресурс та голосувати за відверто непрохідні політичні сили. Отже, принаймні на теоретичному рівні можна припустити, що набрана блоком сумарна кількість голосів має бути дещо вищою за ту кількість, яку б спромоглися здобути всі його учасники за умови окремої участі у виборчих перегонах.

Разом з тим, виборчим блокам політичних партій властиві й деякі суттєві негаразди. Найперше слід зазначити, що всі наведені вище переваги відповідно до критерій представницької демократії водночас можуть вважатися і недоліками (у цьому відношенні справедливою має бути наступна, почасти парадоксальна характеристика: «переваги як недоліки, недоліки як переваги»).

Практика виборчих блоків сприяє консервуванню мультипартійної системи, адже при цьому невеликі чи навіть «карликові» політичні партії отримують чи не найголовніший імпульс для легального існування. При цьому певною мірою ущемляються й ідеологічні та програмні засади окремих партій, що врешті-решт приводить й до ущемлення принципів представницької демократії. Виборчий блок має ґрунтуватися на якихось спільних для його учасників засадничих принципах, а не лише на суто технологічній стороні виборчих перегонів. У разі перемоги окремі учасники мають реалізовувати саме ці загальні принципи, а не власні програми та обіцянки. За наявності споріднених та досить близьких поглядів взагалі має ставитися питання про об'єднання окремих сегментів партійно-політичного життя, а не про утворення блоку. До того ж, практика блоків приводить до суттєвого ущемлення політичних партій як окремих суб'єктів виборчих перегонів, які самотужки мають долати всі перешкоди та максимально витратити власний ресурс. Певною мірою цей недолік виправляється неоднаковим виборчим порогом для партій та блоків, але й він не забезпечує повної справедливості (адже в остаточному підсумку кожному учаснику блоку роздільно відводиться менший виборчий поріг, аніж для партії як окремого суб'єкта виборчих перегонів).

В Україні, починаючи з 1998 р., тобто з часу запровадження змішаної та з часом суто пропорційної системи, блоки політичних партій нарівні з політичними партіями визнано повноцінними

суб'єктами виборчих перегонів. Досвід формування та функціонування Верховної Ради України III–VI скликань уже дозволяє говорити про певні закономірності у практиці виборчих блоків, які суто кількісно відображені в нижченаведених таблицях (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Участь політичних партій та блоків політичних партій у виборах до Верховної Ради України III–VI скликань (за даними Центральної Виборчої Комісії України [13])

Рік виборів	Скликання Верх. Ради	Кількість партій та блоків як суб'єктів виборчих перегонів			Кількість партій та блоків, які здолали виборчий поріг		
		Заг. к-ть	З них партії	З них блоки	Заг. к-ть	З них партії	З них блоки
1998	III	33	21 або 63,64%	12 або 36,36%	8	7 або 87,5%	1 або 12,5%
2002	IV	33	21 або 63,64%	12 або 36,36%	6	3 або 50%	3 або 50%
2006	V	45	28 або 62,22%	17 або 37,78%	5	3 або 60%	2 або 40%
2007	VI	20	10 або 50%	10 або 50%	5	2 або 40%	3 або 60%

Таблиця 2

Кількість народних депутатів України, обраних за списками партій та блоків (за даними Центральної Виборчої Комісії України [13])

Рік виборів	Скликання Верх. Ради	Чисельність депутатського корпусу	Кількість депутатів, обраних за списками партій та блоків		
			Загальна кількість	З них ті, що пройшли за списками партій	З них ті, що пройшли за списками блоків
1998	III	450	225	196 або 87,1%	29 або 12,9%
2002	IV	450	225	98 або 43,56%	127 або 56,4%
2006	V	450	450	235 або 52,22%	210 або 46,67%
2007	VI	450	450	202 або 44,89%	248 або 55,11%

Наведені в таблицях дані підтверджують, що виборчі блоки є важливим та доволі ефективним механізмом формування депу-

татського корпусу в українському парламенті. Щоправда, за винятком виборів 1998 р., внаслідок яких виборчий поріг подолав всього один блок, що першочергово можна пояснити особливостями «стартових умов» (незвичністю такої виборчої практики та відсутністю відповідного досвіду). Результати тодішніх парламентських виборів, до речі, не підтверджують висновків Б. Беспалого, що «коли багатопартійність в Україні ледь започатковувалася, то виборчі блоки відігравали дуже корисну, консолідуючу роль» [8, с. 53]. Скоріше, навпаки. Перша спроба застосування такої практики у 1998 р. загалом виявилася невдалою, адже громадяни на той час цілком цивілізовано виявили свою прихильність не блокам, а партіям. І лише в подальшому, тобто під час виборів до Верховної Ради IV–VI скликань, виборчі блоки стали потужним фактором українського партійно-політичного життя. Отже, з урахуванням наведеної обставини доцільно аналізувати досвід функціонування виборчих блоків на підставі парламентських перегонів 2002–2007 рр.

В Україні під час парламентських виборів блоки, порівняно з партіями, загалом успішніше долають виборчий поріг. Кількість блоків-переможців виборчих перегонів, порівняно з кількістю блоків-претендентів, перевищує аналогічний показник політичних партій (пропорційний коефіцієнт ефективності становить: для виборів 2002 р. — 1,37 і 0,63, для виборів 2006 р. — 1,05 і 0,95, для виборів 2007 р. — 1,05 і 0,95). Суто формально доволі потужною є й кількість народних депутатів, обраних за списками блоків (в останніх трьох скликаннях це, відповідно, 56,4%, 46,67% і 55,11%).

Проте, під кутом зору демократичного врядування, наведені вище суто технологічні показники ефективності виборчих блоків значно поступаються принциповим недолікам та негараздам. Українська практика виборчих перегонів дозволяє додати до вищенаведених на початку статті проблемних факторів й власні «ноу-хау».

Найперше слід звернути увагу на процес формування виборчих блоків. У п. 4 ст. 57 Закону України «Про вибори народних депутатів України» вказано, що висування кандидатів має проходити на міжпартійному з'їзді (зборах, конференції) [14]. Але ж сторонам доволі складно чи навіть неможливо дійти згоди стосовно такого принципового питання безпосередньо на з'їзді, без його попереднього обговорення. І на цій стадії переважаючий вплив на прийняття рішень здійснюють окремі впливові особистості (наприклад, в останній виборчій кампанії це — В. Ющенко, Ю. Тимошенко

та В. Литвин). Особистісний фактор очевидно виявляється і на інших стадіях виборчого процесу (що взагалі необхідно віднести до однієї з головних особливостей участі блоків у виборчих кампаніях). Наведена обставина лише почасти свідчить про зростання персоналізації партійного життя, скоріше тут має йтися про кризу політичних партій (адже при цьому не збільшується роль окремих «персон», що представляють невеликі політичні партії) та суттєве ущемлення принципів демократичного представництва.

У ст. 24 Закону України «Про політичні партії в Україні» передбачено, що в разі невисування партією своїх кандидатів на президентських та парламентських виборах протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до Верховного Суду України з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва [15]. Таким чином, виборчі блоки сприяють не лише консервуванню української «мультипартійності», а й її розвитку. Відомо ж, що на сьогодні, порівняно з 1998 р., кількість офіційно зареєстрованих партій зросла більше ніж удвічі, і виборчі блоки стали надійним правовим «дахом» для невеликих партій.

Українській виборчій та парламентській практиці притаманна ще одна суттєва особливість, яка пов'язана з формуванням парламентських фракцій на основі блоків та запровадженням згідно з конституційними нововведеннями від 8 грудня 2004 р. «партійним імперативним мандатом». При цьому слід враховувати, що в Україні, на відміну від інших європейських країн, детально вписана правова процедура формування та функціонування коаліції депутатських фракцій. З іншого боку, парламентські фракції, що сформовані на основі виборчих блоків, відзначаються доволі слабкою внутрішньою дисципліною. І на сьогодні саме представники таких фракцій становлять левову частку формально дозволених «позафракційних» та «індивідуальних» учасників коаліції. Але ж суто формально ці «позафракційні» та «індивідуальні» учасники мають представляти ту політичну силу, якій висловили довіру виборці під час парламентських перегонів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. В Україні дискусії щодо вдосконалення правових засад функціонування виборчих блоків ведуться зазвичай навколо питання «справедливості» та збільшення виборчого порога для таких суб'єктів виборчих перегонів (називають і 5%, і 8%, і навіть 10%). Проте наведений у рукописі фактичний та аналітичний матеріал дозволяє вказати на зовсім інший спектр політичного дискурсу. Переважна

більшість аргументів свідчить, зокрема, що практика виборчих блоків суперечить принципам демократичного врядування. Отже, за нашою оцінкою, на порядок денний має бути винесено питання про скасування виборчих блоків як недемократичного інституту виборчого права.

1. Дербишайр Д. Д. Политические системы мира: в 2 т. / Д. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр; [пер. с англ. И. Ю. Кунерус]. — М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. — Т. 1. — 2004. — 512 с.

2. Сартори Дж. Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів / Джованні Сартори; [пер. з англ. О. І. Мороз]. — К.: АртЕк, 2001. — 224 с.

3. Лук'янов Д.В. Загороджувальний бар'єр — недемократичний інститут виборчого права / Д.В. Лук'янов // Соціально-політичні та соціально-правові проблеми сучасності: зб. наук. тез (За матеріалами XV Харківських політологічних читань). — Х., 2004. — С. 124–126.

4. Иванченко А. В. Пропорциональная избирательная система: история, современное состояние, перспективы / А.В. Иванченко, А.В. Кынев, А.Е. Любарев. — М.: Аспект-Пресс, 2005. — 333 с.

5. Штирбу Е. Досвід і перспективи вдосконалення виборчого законодавства в Республіці Молдова / Еудженіу Штирбу // Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи. Зб. матеріалів науково-практ. конф., Київ, 31 жовт. — 1 листоп. 2006 р. — К., 2007. — С. 84–89.

6. Маклин Э. Формы представительства и системы голосования / Эйн Маклин // Современная политическая теория / авт.-сост. Д. Хэлд; пер. с англ. под общ. ред. В.И. Даниленко. — М., 2001. — С. 242–277.

7. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже; [пер. с фр. Л. А. Зина]. — М.: Академ. Проект, 2000. — 558 с. — (Серия «Концепции»).

8. Беспалий Б. Механізм виборчих блоків — засіб консервації дрібно-партійності / Борис Беспалий // Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи. Матеріали круглого столу. — К., 2007. — С. 53–55.

9. Політичні партії — провідний чинник розвитку політичної системи в Україні: матеріали «круглого столу». — К.: НІСД, 2004. — 67 с.

10. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської комісії, ОБСЄ/БДПЛ, ПАРЕ / за ред. Ю. Ключковського. — К.: ФАДА, ЛТД, 2008. — 340 с.

11. Шукліна Н.Г. Пропорційна виборча система як етап становлення виборчої системи в Україні / Н.Г. Шукліна // Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи. Зб. матеріалів науково-практ. конф., Київ, 31 жовт. — 1 листоп. 2006 р. — К., 2007. — С. 125–131.

12. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи: [Міжнародна фундація виборчих систем (IFES)]. — К.: IFES, 1995. — 390 с.

13. [Результати виборів до Верховної Ради України 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р.]: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/6P001>

14. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»: Закон України: від 7.07.2005 р., № 2777-IV // Офіційний вісник України. — 2005. — № 33. — Ст. 1983.

15. Про політичні партії в Україні: Закон України: від 05.04.2001 р., № 2365-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.